

Л. О. Коцун – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

К. Б. Сухомлін – доктор біологічних наук, професор кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

І. І. Кузьмішина – доцент кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат біологічних наук

Т. П. Лісовська – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Б. Б. Коцун – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики природничо-математичних дисциплін початкового навчання Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Біорізноманіття пропонованого ландшафтної заказника місцевого значення «Обрічки» (Маневицький район, Волинська область)

Роботу виконано на кафедрах ботаніки та зоології СНУ ім. Лесі Українки

Досліджено природні особливості території Черевахського лісництва кв.12–14 державного підприємства «Маневицький лісгосп». Показано, що найбільшу фітосозологічну цінність пропонованої для заповідання території становить *Picea abies* на південній межі ареалу, яка має природне походження і місцями утворює унікальні островні автохтонні ялинники. З ялинниками пов'язаний рідкісний вид, занесений до «Червоної книги України» – *Lycopodium annotinum*. Виявлено рідкісний вид *Platanthera bifolia*, регіонально рідкісний *Rhynchospora alba* та пропонований до охорони *Sarothamnus scoparius*. На досліджуваній території зустрічаються рідкісні види тварин – *Ciconia nigra*, *Milvus milvus*, *Tetrao tetrix*, *Tetrao urogallus*, *Grus grus* та *Lutra lutra*. Лише в автохтонних ялинниках гніздяться в Українському Поліссі такі види птахів, як *Milvus milvus*, *Loxia curvirostra*, *Regulus regulus*; тут зустрічаються регіонально рідкісні види: *Camponotus heiculeanus* та *Gaurotites wasastjernai*. Науково обґрунтовано необхідність створення на даній території ландшафтної заказника місцевого значення «Обрічки».

Ключові слова: островні ялинники, ландшафтний заказник, рідкісні тварини, рідкісні рослини.

Коцун Л. А., Сухомлін Е. Б., Кузьмішина І. І., Лісовская Т. П., Коцун Б. Б. Биоразнообразие проектируемого ландшафтного заказника местного значения «Обричкы» (Маневичский район, Волынская область). Работа выполнена на кафедрах ботаники и зоологии ВНУ имени Леси Украинки. Исследованы природные особенности территории Черевахського лесничества кв.12-14 государственного предприятия «Маневичский лесхоз». Показано, что наибольшую фитосозологическую ценность предлагаемой для сохранения территории составляет *Picea abies* естественного происхождения, которая местами образует уникальные островные ельники на южной границе ареала. С ельниками связан редкий вид из «Красной книги Украины» *Lycopodium annotinum*. Обнаружены редкий вид *Platanthera bifolia*, регионально редкий *Rhynchospora alba* и предлагаемый к охране *Sarothamnus scoparius*. На исследуемой территории обитают редкие виды животных – *Ciconia nigra*, *Milvus milvus*, *Tetrao tetrix*, *Tetrao urogallus*, *Grus grus* и *Lutra lutra*. Только в автохтонных ельниках гнездятся в Украинском Полесье такие виды птиц, как *Milvus milvus*, *Loxia curvirostra*, *Regulus regulus*; здесь встречаются регионально редкие виды *Camponotus heiculeanus* и *Gaurotites wasastjernai*. Научно обоснована необходимость создания на данной территории ландшафтного заказника местного значения «Обричкы».

Ключевые слова: островные ельники, ландшафтный заказник, редкие животные, редкие растения.

Kotsun L. O., Sukhomlin K. B., Kuzmishyna I. I., Lisovska T. P., Kotsun B. B. Biodiversity of the proposed landscape reserve of local importance "Obrichky" (Manevichsky district, Volyn region). The work was executed at the Departments of Botany and Zoology of Lesya Ukrainka WNU. Natural features of the area Cherevaha's Forestry kv.12-14 state enterprise "Manevichi forestry" are studied. The fitosozological greatest value for the proposed conservation area is *Picea abies* natural origin, which sometimes forms a unique island spruce forests on the southern boundary of area. The rare species of the "Red Book of Ukraine" *Lycopodium annotinum* is associated with fir. The rare species *Platanthera bifolia*, regionally rare *Rhynchospora alba* and proposed for protection *Sarothamnus scoparius* are discovered. The rare species of animals – *Ciconia nigra*, *Milvus milvus*, *Tetrao tetrix*, *Tetrao urogallus*, *Grus grus* and *Lutra lutra* are inhabited at the study area. The species of birds such as *Milvus milvus*, *Loxia curvirostra*, *Regulus regulus* nest at only autochthonous spruce in Ukrainian Polesie. Here there are regionally rare species of *Camponotus heiculeanus* and *Gaurotites wasastjernai*. The landscape reserve of local importance "Obrichky" is necessary to create in the area from the point of view of science.

Key words: spruce island, landscape reserve, rare animals, rare plants.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах посиленого антропогенного пресингу на довкілля виявлення та збереження нових територій, які мають високу екологічну цінність, є важливим завданням сьогодення. Особливо актуальна ця проблема в спектрі охорони унікальних ландшафтів Західного Полісся. У 2014 році науковцями кафедр ботаніки та зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки були обстежені кв.12 (виділ 13-37), кв. 13 (виділ 25-71), кв.14 (виділ 20-24; 31-39; 44-54; 58,59, 62,66, 73) Червахського лісництва державного підприємства «Маневицький лісгосп», загальною площею 189,5 га (рис. 1).

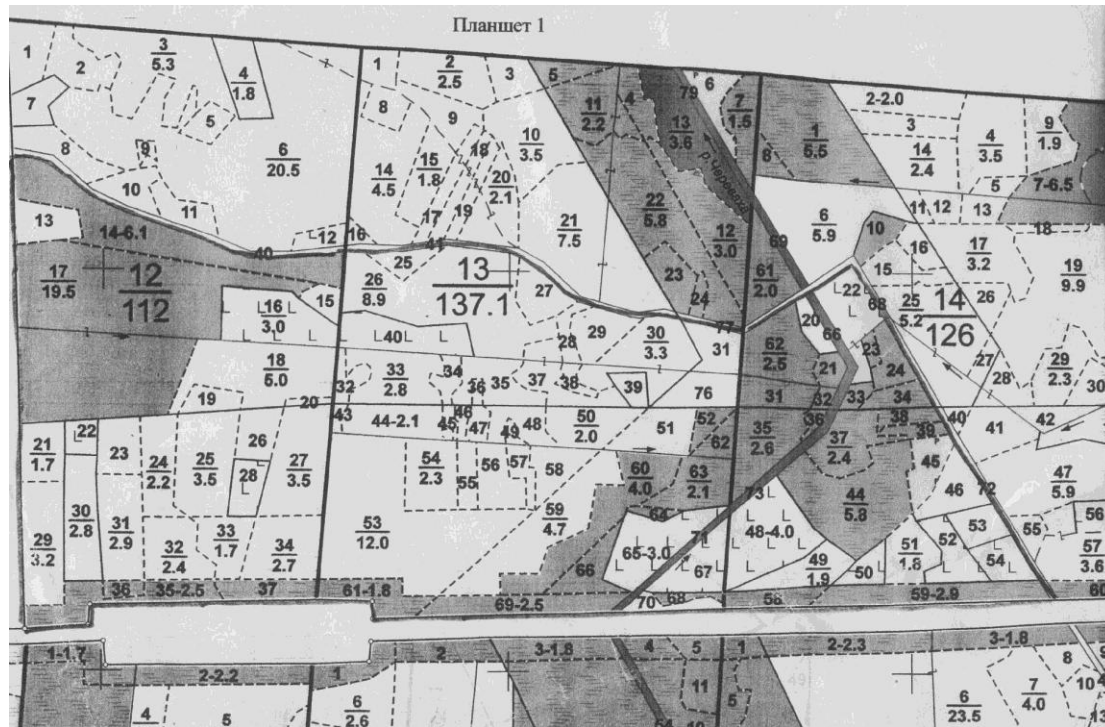

Рис. 1. Картосхема проєктованого заказника «Обрічки»

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Необхідність збереження острівних ялинників на Поліссі та пов'язаних з ними видів рослин впродовж багатьох десятиліть привертала увагу провідних вчених (за [4]): Г. І. Танфільєв (1899, 1953), J. Paczoski (1900, 1925, 1930), W. Szafer (1921, 1931), J. Rivoli (1921), W. Jedlinski (1926, 1928), П. С. Погребняк (1928), В. Є. Шмідт (1928), А. І. Барбарич (1953, 1955), Є. М. Брадїс (1957), В. О. Поварніцин (1969), М. А. Голубець (1960, 1968, 1971), І. М. Григора (1960, 1984), М. П. Слободян (1962), Л. С. Балашов (1963), С. О. Мулярчук (1960, 1970), Є. І. Цурик, М. П. Жижин, П. Т. Яценко (1970)).

Про важливість охорони темнохвойних угруповань Полісся вказує у своїй роботі «Острівні ялинники Українського Полісся (Еколого-ценотичні особливості та наукові основи охорони)» завідувач відділу природної флори Національного ботанічного саду імені М. М.Гришка, доктор біологічних наук Віктор Іванович Мельник [4]. Він зазначає, що «в умовах інтенсивного антропогенного впливу на природне середовище автохтонній ялині європейській, яка займає лише 0,05 % лісопокритої площі Українського Полісся, загрожує випадіння з видового складу природної флори рівнинної частини України» [4, с. 4]. В описах 1981–1990 рр. досліджень цінних острівних ялинників Полісся В. І.Мельник наводить дані обстеження Маневицького лісгоспзагу, Червахського лісництва, кв. 14, в. 2, 10, кв. 7, в. 10, кв. 8, в. 9, 10, кв. 20, 21. Площа – 400 га. Склад деревостану – 10Я. Середні параметри ялини: вік – 70 р.; h – 24 м; d – 20 см; бонітет – 1; зімкненість крон – 0,9. [4, с.22].

Метою роботи була підготовка наукового обґрунтування для виділення у Червахському лісництві території для охорони унікальних ландшафтів Західного Полісся.

Матеріали і методи. В основу наукового дослідження покладені матеріали польових обстежень, проведених протягом вегетаційного періоду 2014 р. на території Червахського лісництва в північних околицях с. Черваха Маневицького району Волинської області. Дослідження проводилися за загальноприйнятими флористичними та геоботанічними методиками. Назви таксонів наведено за визначником вищих рослин України [5]. Загальнозоологічні дослідження базувались на основі власних спостережень та опитування працівників лісництва.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За геоботанічним районуванням [1] територія Черевахського лісництва належить до Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) геоботанічного округу соснових і дубово-соснових лісів та евтрофних боліт. У ієрархічній системі округ належить до Поліської підпровінції Західноєвропейської широколистянолісової провінції Європейської широколистянолісової області, яка є найменш розораною у порівнянні із іншими областями в Україні [1]. У флористичному районуванні Південнополіський округ, в межах якого розташована територія досліджень, належить до Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції [3].

За характером поверхні досліджувана територія – це низинна рівнина з абсолютними висотами в межах 160–180 м. Клімат м'який і вологий, середньорічна температура становить +6–7° С, середня січня – 4,5–5°С, липня +18,5, +17,9°С [7].

Територія дослідження віддалена від великих населених пунктів, має чіткі межі – на півночі та сході проходить ґрунтова дорога, на заході – лісова просіка, а на півдні – залізнична колія з смт. Маневичі. Річка Череваха протікає через східну частину досліджуваної території. У кв.12 на заболоченій території знаходяться джерела, які місцеве населення називає «обрічками». Вони живлять оточуючі болота та струмками впадають в річку Череваху (рис. 2). Між заболоченими ділянками острівками знаходяться підвищені ділянки. Досліджувана територія відзначається низьким рівнем антропогенного впливу, що пов'язано з особливостями її розташування.

Найбільшу ботанічну та соцологічну цінність на досліджуваній території становить *Picea abies* (L.) Karst., яка тут має природне походження і перебуває на південній межі ареалу. В районі обстеження вона входить переважно до складу чорновільхових, березових, рідше соснових угруповань. Трапляються і монодомінантні острівні локалітети *P. abies*, що приурочені до екоотопів із особливим типом ґрунтового зволоження між лісовими та болотними масивами та по берегах річки Череваха. Такі темнохвойні угруповання Полісся в Україні внесені до "Зеленої книги України" [10], а приурочені до них рідкісні бореальні види рослин – до "Червоної книги України" [12].

На території дослідження переважають вільхово-ялинові ліси, де у першому ярусі зростає *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., у другому – *P. abies*. Склад деревостану 8Влч + 2Яз + Бп. І бонітет. Зімкненість крон – 0,7. Середні параметри вільхи: вік – 50 років, висота 20 м, діаметр стовбура – 25 см, середні параметри ялини: вік – 50 років, висота 18 м, діаметр стовбура – 20 см. В багатьох випадках чітко відокремити ці яруси неможливо.

До складу першого ярусу може входити *Pinus sylvestris* L., рідше – *Betula pendula* Roth, *Carpinus betulus* L., *Populus tremula* L. та *Quercus robur* L.

В другому ярусі поширені *Corylus avellana* L., *Frangula alnus* Mill., *Sambucus nigra* L. та *S. racemosa* L., *Rubus idaeus* L., зрідка трапляються *Daphne mezereum* L., *Euonymus verrucosa* Scop., *Juniperus communis* L., *Rubus nessensis* W.Hall., *Sorbus aucuparia* L. У цьому ярусі також виявлено *Salix aurita* L., *S. caprea* L., поодинокі трапляються *Padus avium* Mill., *Rhamnus cathartica* L. У чагарниковому ярусі зрідка трапляється *Sarothamnus scoparius* (L.) Koch – неморальний європейський вид лучно-чагарникових угруповань, що потребує охорони.

Рис. 2. Природні джерела – «обрічки» – у проєктованому заказнику

В трав'янисто-чагарничковому ярусі домінують *Agrostis canina* L., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth, *Chelidonium majus* L., *Equisetum sylvaticum* L., *Luzula pilosa* (L.) Willd., *Majanthemum bifolium* (L.) F.W.Schmidt, *Melandrium album* (Mill.) Garcke, *Oxalis acetosella* L., *Poa angustifolia* L., *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn., *Rhodococcum vitis-idaea* (L.) Avr., *Vaccinium myrtillus* L., *Urtica dioica* L., рідше трапляються *Lycopodium annotinum* L. та *L. clavatum* L., *Calluna vulgaris* (L.) Hull., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., *Ledum palustre* L., *Trientalis europaea* L. Серед мохів переважають *Dicranum scoparium* Hedw. та *Polytrichum commune* Hedw.

У кв.14, вид. 51 нами обстежено острівний ялинник площею 1,8 га. Склад деревостану – 6Яз + 4Влч. Середні параметри ялини: вік – 90 р.; h – 25 м; d – 25 см; бонітет – 1; зімкненість крон – 0,8. У монодомінантних деревостанах *P. abies* підлісок відсутній. У «вікнах» трапляються куртини з підростом *P. abies*. В трав'яно-чагарничковому ярусі домінує *Oxalis acetosella*.

На більш заболочених ділянках пропонованого заказника переважають *Alnus glutinosa* та *Betula pubescens* Ehrh. У чагарничковому ярусі трапляються *Andromeda polifolia* L., *Ledum palustre*. Трав'яний ярус представлений *Juncus effusus* L., *Eriophorum vaginatum* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Rhynchospora alba* (L.) Vahl., *Thelypteris palustris* Schott. З болотних видів також трапляються *Cardamine pratensis* L., *Carex acuta* L. *C. vesicaria* L., *Cirsium rivulare* (Jacq.) All., *Inula britannica* L., *Iris pseudacorus* L., *Filipendula denudata* (J.et C.Presl) Fritsch, *Galium palustre* L., *Geum rivale* L., *Glechoma hederacea* L., *Lycopus europaeus* L., *Mentha arvensis* L., *Myosotis palustris* (L.) L., *Myosoton aquaticum* (L.) Moench., *Polygonum hydropiper* L. (*Persicaria hydropiper* (L.) Delarbre), *Potentilla erecta* (L.) Raeusch., *Prunella vulgaris* L. *Ranunculus repens* L., *Rhynchospora alba* (L.) Vahl, *Scirpus sylvaticus* L., *Scrophularia nodosa* L., *Trifolium pratense* L. У моховому ярусі переважають сфагни – *Sphagnum girgensohnii* Russ. та *S. magellanicum* Brid., трапляється *Climacium dendroides* (Hedw.) Web. Et Mohr.

Група водних та прибережно-водних видів рослин проектованого заказника представлена *Alisma plantago-aquatica* L., *Bidens tripartita* L., *Lemna minor* L., *Phragmites australis* (Cov.) Trin. ex Steud., *Sium latifolium* L., *Solanum dulcamara* L., *Veronica anagallis-aquatica* L.

Видовий склад адвентивних видів незначний і трапляються вони переважно на узліссі та в місцях вирубок. До адвентивних видів належать *Oenothera biennis* L. (кенофіт північно-американського походження), *Lactuca serriola* L. (археофіт середземноморсько-ірано-туранського походження), *Artemisia absinthium* L. (археофіт ірано-туранського походження).

З рідкісних видів в пропонованому заказнику трапляється *Lycopodium annotinum* [12, с. 18] та *Platanthera bifolia* (L.) Rich. [12, с. 212], які перебувають під охороною Червоної книги України, *Rhynchospora alba* – під регіональною охороною у Волинській області [6].

З острівними ялинниками та їх ценозами топічно пов'язані поширені в суцільній частині ареалу виду та рідкісні в районі її острівної локалізації види комах – *Camponotus heiculeanus* L. та *Gaurotites wasastjernai* Sahlberg [4]. У зрілих (віком більше 40 років) хвойних та мішаних лісах буде свої гнізда *Formica rufa* L. [8].

Лише в автохтонних ялинниках гніздяться в Українському Поліссі такі види птахів, як *Regains regalus*, та *Loxia curvirostra*, які живляться переважно або виключно ялиновим насінням [9]. Переважно хвойні, іноді мішані ліси з густим підліском і наявністю самосіву хвойних порід заселяють *Prunella modularis* L., *Dryocopus martius* L. [11].

На досліджуваній території підтверджене поширення *Alces alces* L., *Capreolus capreolus* L., *Castor fiber* L., *Cervus elaphus* L. *Erinaceus concolor* Martin., *Martes martes* L., *Sciurus vulgaris* L., *Sus scrofa* L. Пропоновані до заповідання ділянки мають відповідні місця для оселення цих видів [2].

Екотонне положення темнохвойних біоценозів Полісся між лісовими масивами та болотами або річковими долинами, а також найбільша зімкненість та загущеність їх деревостанів порівняно з іншими лісовими формаціями роблять їх зручними гніздовими стаціями для рідкісних видів орнітофауни, що добувають здобич на відкритих просторах: *Ciconia nigra* L. (охороняється Конвенцією з міжнародної торгівлі вимираючими видами дикої фауни і флори (CITES) (Додаток II), Боннською (Додаток II) та Бернською (Додаток II) конвенціями, занесений до Червоної книги України [13], має статус – рідкісного виду); *Milvus milvus* Lacerpede (включений до Конвенції з міжнародної торгівлі вимираючими видами дикої фауни і флори (CITES) (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій, занесений до Червоної книги України); *Grus grus* L. (охороняється Боннською та Бернською конвенціями, угодою АЕВА, включений до Червоної книги України [13]); *Loxia curvirostra* L. (перебуває під захистом Бернської (Додаток II) конвенції); *Regulus regulus* L. (охороняється Бернською та Бонською конвенціями); *Tetrao tetrax* L. (включений до Бернської (Додаток III) конвенції, Червоної книги України); *Tetrao urogallus* L. (включений до Бернської (Додаток II) конвенції та Червоної книги України [13]). У річках та меліоративних каналах

території дослідження створюються сприятливі умови для мешкання рідкісного представника теріофауни *Lutra lutra* L., внесеного до Червоної книги України [13].

Наведені факти свідчать про те, що екологічна роль *P. abies* в Поліссі є унікальною і ніякий інший деревний вид не може виконувати її екологічних функцій в регіоні. Звідси випливає необхідність охорони всього біогеоценотичного комплексу ялиників Українського Полісся.

Таким чином, найбільшу фітосозологічну цінність пропонуваної для заповідання території становить *P. abies*, яка має природне походження і місцями утворює унікальні островні автохтонні ялиники на південній межі ареалу. З ялиниками пов'язаний рідкісний бореальний вид, занесений до «Червоної книги України» – *Lycopodium annotinum*. На досліджуваній території трапляється ще одна рослина з Червоної книги – *Platanthera bifolia*, регіонально рідкісний вид *Rhynchospora alba* та вид, що потребує охорони на регіональному рівні – *Sarothamnus scoparius*.

На досліджуваній території зустрічаються рідкісні види тварин – *Ciconia nigra*, *Grus grus*, *Lutra lutra*, *Milvus milvus*, *Tetrao tetrix* та *Tetrao urogallus*. Лише в автохтонних ялиниках гніздяться в Українському Поліссі такі види птахів, як *Loxia curvirostra*, *Milvus milvus*, *Regulus regulus*; тут трапляються регіонально рідкісні види – *Camponotus heiculeanus* та *Gaurotites wasastjernai*.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Пропонується до заповідання територія є типовим біоценозом Волинського Полісся із мінімальним ступенем антропогенного впливу, що визначає її унікальність. Крім того, наявність на досліджуваній території островних ялиників та пов'язаних з ними рідкісних видів рослин та тварин дає підстави пропонувати надання дослідженій території статусу ландшафтного заказника місцевого значення. Місцеву назву численних джерел на території дослідження – «обрічки» – рекомендуємо використати для назви проєктованого заказника. За результатами проведених досліджень пропонуємо обстеженій території в кв.12 (виділ 13-37), кв. 13 (виділ 25-71), кв.14 (виділ 20-24; 31-39; 44-54; 58,59, 62,66, 73) Червахського лісництва державного підприємства «Маневицький лісгосп», загальною площею 189,5 га надати статус ландшафтного заказника місцевого значення «Обрічки».

Список використаної літератури

1. Геоботаничне районування Української РСР / [відп. ред. А.І. Барбарич]. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 17.
2. Делеган І. В., Делеган І. І., Делеган І. І. Біологія лісових птахів та звірів. Навчальний посібник. Львів: Поллі, 2005. – 600 с.
3. Заверуха Б. В. Сосудистые растения / Б.В. Заверуха // Природа Украинской ССР. Растительный мир / [отв. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко]. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 20–46.
4. Мельник В. І. Островні ялиники Українського Полісся (Еколого-ценотичні особливості та наукові основи охорони). – К.: Наук. думка, 1993. – 103 с.
5. Определитель высших растений Украины / [Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. и др.]. – К.: Наукова думка, 1987. – 548 с.
6. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / укладачі: Т. Л. Андрієнко, М. М. Перегрим. – К.: Альтерпрес, 2012. – С. 9–10.
7. Природа Волинської області / [за ред. К. І. Геренчука]. – Львів : Вища школа, 1975. – 146 с.
8. Радченко О. Г. Фауна, зоогеографічні особливості та необхідність охорони мурашок Шацького національного природного парку // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Присвячується 25-річчю Шацького національного природного парку. – Луцьк, вид. ВНУ. – 2009. – № 2. – С. 149-153.
9. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – С. 149-150.
10. Устименко П.М. Угрупування ялинових лісів (*Piceeta abietis*) / П.М. Устименко // Зелена книга України / під заг. ред. члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. – С. 155–156.
11. Фесенко Г. В. Птахи фауни України (польовий визначник) / Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей. – К., 2002. – 416 с.
12. Червона книга України. Рослинний світ / [за ред. Я. П. Дідуха]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
13. Червона книга України. Тваринний світ / [за ред. І. А. Акімова] – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Стаття надійшла до редколегії
19.11.2014 р.